

Bir Büyük Yalnızın Portresi

(Kırk Yıl Gecikmeyle Gelen İlk ve Son Deneme)

Sadettin Elibol*

O büyük yalnız, imparatorluğun çöküş döneminde, dahası iflasını duyurduğu ve Düyun-u Umumiye'nin kurulduğu yıl dünyaya gelir.

Henüz öğrenciyken “Memalik-i Osmaniye”nin dörtte üçünün elden çıktığını görür; acısını yaşar.

Daha genç bir subayken bir grup arkadaşıyla Trablusgarp'a koşar; İtalyanlara karşı savaşı. Ardından Suriye, Filistin, Muş, Bitlis ve Çanakkale cephelerinde vuruşur; başarılarıyla efsaneleşir.

Söz konusu cephelerde bile boş vakitlerinde yanında taşıdığı kitapları okur; hemen hepsine notlar düşer. Uzmanlar, kısa ömründe aynı yöntemle okuduğu kitap sayısının 3397 olduğunu yazar. Zafer Toprak'ın ifadesiyle “arkeolog titizliği”yle incelediği bu kitaplar, onun entelektüel kişiliğini oluşturur.

O, bu kişiliğiyle çoğu yerli ve yabancı dikkatin vurguladığı gibi Türk tarihinin yetiştirdiği “tek entelektüel general” olarak belirir.

Çarpıştığı bütün cephelerde nasıl inisiyatif koyan ve başaran olmuşsa, söz konusu birikimini –doğal olarak- daha çok kullandığı dönemde de inisiyatif koyan ve başaran olur.

Tarihsel sosyoloji, böyle insanların –çevreleri ne kadar kalabalık olursa olsun- yalnız olduklarını söyler.

Kaldı ki o, hem savaş döneminde hem de kuruculuk sürecinde salt yalnız değil, “trajik bir yalnız”dır.

Savaş döneminde kendinden rütbece üstün olan kimilerine yönelttiği sözlü eleştirileri, yazılı itirazları, kuruculuk sürecinde yakın arkadaşlarını bile geceler boyu –çırpınırcasına- ikna çabaları tam da bunu gösterir.

Onun söz konusu yalnızlığı “olanca dehşeti”yle yaşadığı iki zaman dilimi vardır: İşgal İstanbul'unda geçirdiği altı ay, bir; yoksul Ankara'da ordusuz bir sivil lider olarak yaşadığı ilk dönem, iki!

* Felsefeci, yazar.

İstanbul'da, Şişli'deki evini arkadaşlarıyla buluşma mekânı, başka bir ifadeyle karargâh olarak kullanır; her türlü seçeneği tartışır, yetmez; Sultan dâhil saraydaki tanıdıklarıyla görüşür. Hiçbirinden ümit yoktur. Tam Anadolu'ya geçmeyi kararlaştırdığı günlerde, İngilizler, Saray'a Samsun ve çevresindeki Türklerle Rumlar arasındaki çatışmaların durdurulması, daha doğrusu Rumların korunması emrini verirler.

O sürecin vahametini yaşayan bir tanık, Yakup Kadri bakın nasıl betimliyor; şöyle diyor: “Yeryüzünde her milletin hakları, hakikatleri, yurdu ve Tanrısı vardı. Yalnız Türk milleti haksız, hakikatsiz, yurtsuz ve Tanrısızdı. Tıpkı büyük perseküsyon devirlerindeki Beni İsrail gibiydik. Gökten incek Mesih'i bekliyorduk ve iki asır hasretiyle yandığımız milli kahraman, hâlâ bir türlü görünmüyordu.”

İşte bu koşullarda Saray, daha çok göz önünden uzaklaştırmak amacıyla söz konusu görev için onu düşünür; davet eder; ordu müfettişliği önerilir. Sıra görev yazısına gelir; ikili ilişkisini kullanır; âdeta kendisi yazdırır. Araya sıkıştırdığı ifadeye göre terhis edilmiş askerlerden arta kalan komutanlarla ve mülkî âmirlerle yazışma yapabilecektir.

Samsun'da durumu kontrole alır; Havza'ya, oradan da Amasya'ya geçer; ilk kongreyi toplar; gerçek düşüncesini duyurur: “Milletin geleceğini milletin iradesi belirleyecektir.”

Saray uyanır; kendisini geri çağırır; dönmez. Bin bir zorluk ve yokluk içinde Erzurum'a geçer. Saray ölüm fetvası yayımlar. Elbisesini ve rütbesini atarak istifa eder; Vali'nin verdiği elbiseyi giymek zorunda kalır. Kongreden sonra Sivas'a gider. Elazığ valisinin suikast girişimini bertaraf eder; kongreyi toplar. Orada da –neredeyse- aynı kararlar alınır, duyurulur.

Kimileri ona Erzurum'a gittiği gün –sanki başka seçeneği varmış gibi- Karabekir'in “sahip çıktığı”nı söyler. Karabekir, kendisinin seçenek olamayacağını bilen her yurtsever gibi doğru olanı yapmıştır. Nitekim kızı Timsal Karabekir bir konferansında, babasının bu konuda ne düşündüğünü anlatmıştır. Timsal Hanım, “Baba” diyor; “Neden sen önder olmadın?” “Kızım” diyor Karabekir; “Mustafa Kemal Paşa özellikle genç subaylar arasında efsaneydi, ancak onun ardından gidilebilirdi.”

Onun Ankara yolculuğu ve bağımsızlık savaşı sürecinde, çoğu esir şehir İstanbul'da pinekleyen üç yüzü aşkın “Osmanlı paşası” vardır. Bunların içinde onun ardına düşen bir elin

parmak sayısı kadardır. Vurgulandığı gibi ona güvenenler ve emrine girenler yurtsever genç subaylar olmuştur.

Samsun'dan itibaren özellikle telgraf imkânlarını sonuna kadar kullanır; “çoban ateşleri”ni harlar; birleştirir; Kuva-yı Milliye'yi oluşturur. Sonra TBMM'yi kurar; eşzamanlı olarak “kılıç artığı askerler”le düzenli bir ordu örgütler; diğer unsurları onun emrine sokar.

Çok geçmez; 1922'nin 9 Eylülüne kadar hem Saray'ın, hem İngilizlerin, hem Yunanlıların kışkırtıp desteklediği iç isyanları bastırır. Sakarya'dan başlayarak destekli ve donanımlı Yunan ordusunu Ege'nin mavi sularına döker. Sıra İstanbul'a gelir; muzaffer ordusunu oraya yönlendirir. Yeni bir savaşı göze alamayan müttefik orduları işgale son vermek, kenti teslim etmek zorunda kalır. Böylece sarayın imzaladığı Sevr çöpe atılır.

Sovyet devriminin lideri Lenin, tam da bu nedenle olacak ki onu “Emperyalizmin gururunu kıran adam” olarak selamlar.

Dahası, o süreçte Hindistan'dan Cezayir'e kadar emperyalizmin boyunduruğundaki bütün mazlum milletler yüzlerini hep ona çevirirler; örnek almaya çalışırlar.

O, bağımsızlık savaşını, çetin bir hazırlık sürecinden sonra kurduğu meclisin kararıyla başlatır, yönetir ve sonuçlandırır.

Orası öyle bir meclistir ki, içinde en zorlu günlerde kendisinin mebus seçilmesini önlemek için “bir yerde beş yıl oturmuş olmak” koşulunu içeren yasa önerisi getiren tipler bile vardır. Acısını yüreğine gömerek şöyle seslenir kürsüden: “Bir yerde beş yıl oturabilen biri olsaydım şimdiye kadar yaptıklarımı nasıl yapabiliirdim?” Öneri geri çekilir.

Ardından, kurtuluşun daha da güçlendirdiği karizmasını kullanarak saltanatı, başka bir ifadeyle aile egemenliğini, sonra da hiçbir dinsel niteliği olmayan halifeliği kaldırır.

Bundan böyle milletin iradesi mecliste somutlaşır; halkın kendini temsilcileri yoluyla yönetme sürecine girilir.

Söylemek bile fazla: Orta Çağ'ın yüzyıllarca süren hiyerarşik toplumsal formasyonu yıkılır; haklarda ve özgürlüklerde eşit yurttaşların halk yönetimi kurulur. Dolayısıyla vatanın sahipliği de aileden halka geçer.

Biçimsel gibi görünen bu dönüşüm, özsel bir değişiklikle tamamlanır; teokrazi terkedilir, rasyonel yönetime geçilir: Hem sorunlar hem çözümler akılsal temelde belirlenecektir.

Çoğu isim gibi ünlü sosyolog Maurice Duverger de bu tarihsel dönüşümü –haklı olarak- “demokrasi projesi” diye tanımlar ve temellendirir.

Söz konusu dönüşüm, onuru da doğal olarak gerçek sahibine devretmiş durumdadır: Yüzyıllar boyu sadece Monark’ta olduğu varsayılan onur, artık yurttaştadır; halktadır.

Bu devrimci dönüşümle eşzamanlı olarak sistematik bir uygulama programı başlatır.

Program; eğitimden sağlığa, sanattan sanayileşmeye, her alanda çoğu yerli ve yabancı uzmanın “mucize” kavramıyla tanımlayıp betimlediği uygulamalar/başarılar toplamı olarak somutluk kazanır.

Burada söz konusu uygulamaların/başarıların özetin de özeti olarak sunulması yeterli sayılabilir:

Eğitimde, geçmişten intikal eden okullara yenileri eklenir. Okullaşma çağındaki her çocuk parasız zorunlu ilköğretime alınır. Bununla hem Tanzimat’tan beri süren mektep-medrese ikiliği kaldırılır, hem de karma (bilimsel) eğitime geçilir. Öğretmen yetersizliği, başlangıçta eğitimden geçirilen çavuşlarla giderilmeye çalışılır.

Öğretim programlarına medreselerde hiç olmayan dersler konur: Türkçe ve matematik yanında doğa bilimleri, resim, müzik, spor ve yurttaşlık bilgisi dersleri yer alır. Lise düzeyinde ise -diğer derslerin yanı sıra -felsefe, mantık ve sosyoloji programları konulur.

Osmanlı’nın son döneminde başlayan alfabe tartışmaları sonlandırılır: Yeni Türk alfabesiyle Türkçe yüzyıllarca süren Arapça ve Farsça istilasından kurtarılır.

Okullar dışında, -okuma-yazma seferberliği çerçevesinde- millet mektepleri açılır. Türk Dil Kurumu oluşturulur. Büyük Türkçe sözlük hazırlanır. Türkçenin, felsefe, bilim ve sanat dili olmasının yolu açılır.

Ayrıca insanlık tarihi içinde Türklerin yerini ve değerini belirlemek amacıyla Türk Tarih Kurumu oluşturulur.

Söz konusu her iki kurumla milleti Arap tarihinin parçası olmaktan çıkarıp kendi köklerine bağlama çalışmaları yürütülür.

Çeviri hareketi başlatılır; Doğu ve Batı dillerinden yüzlerce eser yayınlanır; farklı kültürlerle temas sağlanır. Ayrıca felsefe, bilim ve sanat alanlarında birikimi tanımak amacıyla gelişmiş ülkelere sınavla üç bini aşkın burslu öğrenci gönderilir.

Bunların üç beşi dışında hepsi başarıyla döner, çeşitli sektörlerde çalışır.

İslam ansiklopedisi ile Türk ansiklopedisi hazırlanır, yayınlanır. Öncelikle öğretmenlerle öğrenciler ilk kez ansiklopediyle tanışılır.

Anadolu Ajansı ile Ankara Radyosu kurulur. Türk halk türküleri ve folkloru araştırılır. Yapılan derlemeler dikkatlere sunulur.

Sağlık çalışmaları başlatılır. Öncelikle neredeyse yarısından fazlası verem, tifüs, trahom, sıtma ve kolera gibi hastalıkların pençesinde kıvranan halk sağaltılır. Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulur; üretilen aşılara koruyucu sağlık hizmetleri verilir. Hatta Çin'e bile aşı gönderilir. Parasız sağlık hizmetleri destansı bir mücadeleyle yaygınlaştırılır.

Mimarlıkta, ulusal bir yaklaşımla başta Ankara olmak üzere kentlerde yeni yerleşim alanları oluşturulur; hem işlevsel, hem estetik, hem sade, hem de simgesel denebilecek kamu binaları yapılır; halk özendirilir.

Öncelikle demiryolu ağıyla ülkenin doğusu batısıyla, kuzeyi güneyiyle birleştirilmeye çalışılır. Uygun yerlerde sosyal tesisleriyle birlikte üretim yapan, istihdam yaratan yüzlerce sanayi tesisi kurulur. Öyle ki bunlar arasında uçak üretilen iki fabrika bile vardır.

Havacılık çalışmaları kapsamında ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen uçağıyla bölge ülkeleri turuna çıkarılır.

Bugünkü üniversitelerin temelini oluşturan Ankara ve İstanbul üniversiteleri kurulur.

Bu ve benzeri uygulamalar kadar ekonomideki adımlar da el yordamıyla atılmış adımlar değildir. Örneğin, erken sayılabilecek bir tarihte İzmir İktisat Kongresi toplanır; alanlara ilişkin sorunlar belirlenir; kararlar alınır.

O büyük yalnız, bu kongrenin açılışında uzun bir konuşma yapar; özellikle bir gerçeğin altını çizer; “Ekonomik bağımsızlık kazanılmadan siyasal bağımsızlık uzun süre korunamaz.” der. Çünkü kapitülasyonlardan Osmanlı'nın neler çektiğini çok iyi bilir.

Burjuvasız ve proletersiz ortamda dayanışmacı (solidarist) yaklaşımla planlı ekonomiye yönelinir: Kamu ağırlıklı bir kalkınma programı uygulanır.

Bu programla gerçekleştirilen başarılar toplamı, Anadolu Türklüğünü yüzyıllarca yalnız buğday ve asker ihtiyacını

karşlamak için kullanan, buna karşılık onu hor gören Osmanlı'nın tersine, saygın ve onurlu bir halk olarak kabul eden o büyük yalnızın önderliğiyle açıklanabilir.

Bilindiği gibi o "savaşın kartalı" olduğu kadar "barışın güvercini" olmayı da başarır. Örneğin, ülkesinin "tapu senedi" niteliğindeki Lozan anlaşmasından sonra batı tarafını güvenceye almak için Balkan Antantını yapar, doğusunu sağlama almak amacıyla Sâdâbat Paktı'nı imzalar. Boğazları bütünüyle Türk denetimine almak için de Montrö Sözleşmesini gerçekleştirir. Hastalığının çok ilerlediği dönemde de hem yöresel hem de konjonktürel koşulları değerlendirerek Hatay sorununu çözer.

Kuşkusuz bunlarla yetinmez; Batı'yı da iyi bildiği ve izlediği için orada Türklere ve Türkçeye karşı oluşmuş aşağılayıcı önyargıları yıkmak ister.

Tam da bu nedenle söz konusu aşağılamalara karşı çalışmalar yapar. Örneğin, tarih ve dil tezleri bu aşağılamalara karşı geliştirdiği savunu tepkileri olarak doğar ve gelişir. Kısa süren antropoloji çalışmaları da aynı tepkinin ifadesidir.

Tekrarlamak pahasına belirtelim; kimi hödüklerin bugün bile tartışma konusu yaptığı bu çalışmalar, onun kendi milletini Batılı milletlerle eşit kılma mücadelesinin sonucudur.

Kaldı ki o, başlattığı ve yönettiği bu çalışmaları (araştırmaları) dönemin bilim insanlarının tartışmasına sunarak sonuçlandırmaya özen göstermiştir.

Onun son iki yılını hastalıkla boğuşarak geçirdiği dikkate alınır, özetin özeti bile sayılamayacak söz konusu başarılar toplamını 15 yıla sığdırdığı görülür.

Ana çizgileriyle vurgulanan bu toplam başarı, yerli ve yabancı uzmanlarca "Türk rönesansı", "Türk aydınlanması", "Türk hümanizmi" ve "Türk modernizmi" olarak tanımlanır. Bunların dışında –özel bir niteliğe vurgu yapmaksızın- "Türk mucizesi" olarak tanımlayanlar da çoktur kuşkusuz.

"Cumhuriyetçi Demokrasi -Türkiye'nin Özgün Yolu" adlı "nehir söyleşi kitabında anlattığım gibi söz konusu başarılar toplamı "Türk devrimi" olarak tanımlanabilir. Çünkü bu tanım kapsayıcı niteliğiyle vurgulanan özelliklerin tamamını içerir.

Türk devrimi, yabancı gözlemcilerin ve içeriden tanıkların gösterdiği gibi "kopuşlar" kadar olmasa da bazı "süreklilikler" de barındırır.

Yukarıda değinilen başarılar toplamı “kopuşlar”ı oluşturur kuşkusuz; bu açık!

Süreklilikler; merkezî yönetim geleneğinin sürdürülmesi, ordu yapılanması, Diyanet İşler Başkanlığının kurulması, Vakıflar Genel Müdürlüğü örgütlenmesi, tarihsel mirasın korunması, restorasyonu, temel dinsel kaynakların Türkçeye çevrilmesi, Osmanlı borçlarının ödenmesi ve benzeri uygulamalarda kendini gösterir. Ama bunlar, sistematik bütünlük açısından bakıldığında yaratılan başarılar toplamının “devrim” olarak tanımlanmasına engel oluşturmaz.

Sormanın sırasıdır: O, yukarıda kısaca özetlenen kopuşları ve süreklilikleri içeren Türk devrimini -verili koşulların bütün sınırlılığına rağmen- bu kadar kısa sürede nasıl başarabilmiştir?

Manevi soy kütükleri itibarıyla o son zamanların işbirlikçilerinin torunları olan kimi liberal, kimi softa ve kimi ırkçı tipler gerçekleri safsataya feda ederler, demagoji yaparlar. Oysa gerçekler, demagojiyle ne sürgit örtülebilir ne de unutturulabilir. Kaldı ki o soy kütüğünün gümümüz ardılları, Attila İlhan’ın ifadesiyle “kendilerinde gördükleri ‘değer’i bile Türk devrimine, onun yarattığı imkânlarla borçludurlar.”

O, çoğu uzman tarihçinin vurguladığı gibi antiemperyalist (bağımsızlık) savaşını olduğu kadar devrimlerini de meşruiyet temelinde gerçekleştirmiştir; bu açıdan da benzersiz (atipik) bir kurucu olarak nitelenmiştir.

Daha somutlaştıralım; o, hem kongrelerde hem mecliste entelektüel birikimini sarsılmaz strateji ustalığının emrine vererek kendi görüşlerini içinde bulunduğu karar alıcıların düşünceleri kılabilmiştir.

Namuslu olmak, sözcüğün tam anlamıyla gerçekçi olmaktır. Gerçekçi olan, önce verili koşullara, daha açıkçası sınırlılıklara ve imkânlarla bakar; yetmez; sonra onu Fransız; İngiliz, Amerikan, Sovyet ve Çin devrimleriyle karşılaştırır.

Bunu başarabilen hemen her insan, Türk devriminin ne kadar gerekli, ne kadar meşru, ne kadar akılcı, ne kadar haklı, ne kadar insancıl ve ne kadar erdemli olduğunu teslim eder.

Meraklısının kuşkusuz bu konuda da öğrenebileceği çok sayıda veri vardır, sadece bir örnek uygulama bile yeterli sayılabilir: Örneğin, savaş döneminde üç binin üzerinde olan işbirlikçi sayısı -Meclis’te tartışılarak- yüz elliye düşürülür; sürgün kararı çıkarılır, ancak devrimin 10. yılında affedilirler.

Bunu yeteri kadar “kesici” bulmayanlara bir başka olayı anımsatmak yararlı olabilir mi acaba: Hitler faşizmi nedeniyle

çalışma koşulları kalmayan kırk kadar felsefe, bilim ve sanat insanının -A. Einstein aracılığıyla- görevlendirilmek için getirilmeleri ve yıllarca hizmet sunmaları devrimin insancılığını göstermez mi?

Manevi soy kütükleri belli marjinal tipler erdem yoksunu oldukları için bu ve benzeri verilerle tatmin olmazlar kuşkusuz; biliniyor. Örnekler, merak duygusunun yitirmemiş erdemli yurttaşlar için veriliyor.

Peki, Türk devrimi hâlâ tartışılan Doğu-Batı sorunsalı bağlamında nereye oturuyor?

Onun çeşitli konuşmalarında yinelediği bir “şiar” vardır: “Ne Doğuculuk ne Batıcılık!”

Filozof H. Ziya Ülken, batının baskın (kurucu) değerinin akıl, doğunun baskın (kurucu) değerinin sempati olduğunu vurgular.

Türk devrimi, son çözümlemede akıl ve erdem bireşiminin oldukça özgün bir örneğidir.

Tekrarlamak pahasına belirtelim ki, onun salt bağımsızlık savaşı değil, devrimi de Çin’den Cezayir’e kadar –neredeyse çeşitli halklar için ilham kaynağı olmuştur.

O, diğer devrim liderlerinden yaptıklarının hesabını verme konusundaki titizliğiyle de ayrılır.

Bilindiği gibi o, Samsun’a çıkışından 1927’ye kadar yaptıklarının hesabını Meclis’te saatlerce okuduğu Nutuk’la anlatmıştır. Sağlığı düzelseydi ve biraz daha yaşasaydı 27 sonrasının hesabını da verirdi. Ne yazık ki erken bir tarihte, 57 yaşında vefat etmiştir.

Dönemin yazılı kaynaklarına bakılırsa onun ölümünün dünya liderleri, aydınları, gazetecileri, tarihçileri ve diplomatlarınca derin bir üzüntüyle karşılandığı ve yerinin asla doldurulamayacağı vurgulandığı görülür.

Kuşkusuz kendi ülkesinin aydınları, yazarları, tarihçileri, sanatçıları ve diplomatları da acılarını ifade etmişler, aynı vurguları yapmışlardır.

Burada, onlardan yalnız birisinin, 1946 seçimlerinde milletvekili aday listesinden adı silindiği için muhalefete geçip Menderes’in örtülü ödeneğinden beslenerek softalığa soyunan bir şairin 1938’de yazdığı “Millî Kahraman” metnini anımsatmak yararlı olabilir.

Sadece ilk dönem yazdıklarıyla “iyi şair” olarak nitelenen bu isim, söz konusu yazısında, onun ölümünü Osmanlı

hükümdarlarının ölümüyle karşılaştırır ve şu sonuca varır: “Türk milleti hiçbir Osmanlı sultanının yasını tutmamıştır. Ama millî kahraman Mustafa Kemal Atatürk her Türk evinin ölüsü olmuştur.”

Çoğu analizde vurgulandığı gibi, onun ölümünden sonra Orta Çağ artığı malum işbirlikçilerin ardılları öncülüğüyle ülke karşı-devrim sürecine sokulmuştur.

Söz konusu süreç, üç uygulamayla başlatılmış, arkası -kesintili de olsa- günümüze kadar gelmiştir: İkili anlaşmalarla Atlantik sistemine bağlanış, çalışmaları süren toprak reformunun rafa kaldırılışı ve Köy Enstitülerinin kapatılışı.

1940’lı yılların ikinci yarısında başlayan bu süreç, son yirmi yılda daha bir hızlanmış durumdadır. 1946-2003 arası Türk devrimi hep kemirilmiş, son dönemde ise âdeta yıkıma sürüklenmiştir.

Gelinen aşamada yakıcı soru şudur: Hâlâ marjinal de olsa malum karşıdevrim ittifakı toplumu bütünüyle Orta Çağ’a iade edebilir mi?

Söz konusu güruhun bunu başarabilmesi için toplumun “kahir ekseriyeti”nde hâlâ var olan bağımsızlık, eşitlik, özgürlük ve ilerleme ideallerini yok etmesi gerekir, yetmez; yaratılmış felsefe, bilim ve sanat insanlarını unutturmak, onların başarılarını belleklerden ve dikkatlerden kaçırabilmesi gerekir.

Bunları başarabilmenin ön koşulu da kuşkusuz kurtardığı ve kurduğu ülkede o büyük yalnızın büsbütün unutturulmasıdır.

İnsan, sözün tam da burasında, kimi dostların sık sık tekrarladığı o soruyu sormadan edemiyor: “Kurtarıcısını ve kurucu babasını köpeklere yediren bir toplum layığına kavuşmaz da ne olur?”

Evet, ama bundan da önce sorulması gereken herhalde şudur: Öncelikle 20. yüzyıl başından başlayarak binlerce yerli ve yabancı liderin, yazarın, gözlemcinin, diplomatın, felsefe, bilim ve sanat insanının hakkında bu kadar yazı yazdığı, övgüde bulunduğu o büyük yalnızın değeri kendi ülkesinde neden yeterince anlaşılıyor?

Fransız romancı Claude Farrere, bu soruyu “dağ” metaforunu kullanarak cevaplar: “O, yüce bir dağa benzer” der; “eteğinde yaşayanlar onun yüceliğini yeterince fark edemezler. Bu dağın azametini kavrayabilmek için, ona çok uzaklardan bakmak gerekir.”

Çoğu metinde vurgulandığı gibi “milletinin alın yazısını değiştiren” o büyük yalnız, herhalde Farrere’in işaret ettiği nedenle daha çok uzaklardan bakanların takdirine, övgüsüne ve hayranlığına konu olmuştur.

Burada kaynaklarda yer alan değerlendirmelerden yalnız iki yabancı örnek vermek istiyorum.

İki yabancından biri tarihçi Herbert Melzig’dir; “Platon’un” der; “krallar filozof olsa ve filozoflar kralların tahtına otursaydı” şeklindeki dileği iki bin yıllık tarihte gerçekleşmedi. Onun isteği, 20. Yüzyıl başında kelimenin tam anlamıyla Mustafa Kemal Atatürk’te gerçekleşti.”

Diğeri, ekonomist Daniel Dumoulin’dir; analizinin sonunda, özetleyici yargısını bir şamar sertliğiyle yüzlere çarpmaktan çekinmez; şöyle der: “Unutma Türkiye, onu Tanrı’ya borçlusun. Geri kalan her şeyi de ona!”

Trablusgarp yollarında böbrek sorunu yaşamasına, Samsun’a çıktığında İspanyol gribi olmasına rağmen asla vazgeçmeyen o büyük ruh, kişiliğini çözümleyen çok sayıda yerli ve yabancı isme göre; “tehlike adamıdır”, “merttir”, “entelektüeldir”, “dayanıklısıdır”, “inatçıdır”, “mücadelecidir”, “sabırlısıdır”, “adanmışlıktır”, “prometedir”, “eşitlikçidir”, “özgürlükçüdür”, “siyaset filozofudur”, “demokrasi dehasıdır” ve “devlet mimarıdır.”

Onun söz konusu kişilik özelliklerini -neredeyse- sonuna kadar kullanabilmesini sağlayan bir temel yeteneği vardır: Liman von Sanders’in ifadesiyle “doğuştan şef oluşu”.

Onun bu niteliği, kuşkusuz hayatının analizinden çıkarılmıştır. Ancak öğrenme zahmetine giremeyen, öğrenciliğinden itibaren yer aldığı fotoğraflara bakarak da onun bu niteliğini kolaylıkla fark edebilir.

Kurtarıcılık ve kuruculuk başarısı, hiç kuşkusuz sıralanan kişilik özellikleriyle açıklanabilir.

Yalnız burada kendisinin üzerinde pek durulmayan iki özelliğinin daha altını çizmek gerekir: Gazete ve kitap yazarlığı.

O, ilkinin İstanbul ve Ankara’nın o “dağdağalı” günlerinde Minber ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerindeki yazılarıyla, diğerini ise Yurttaşlık Bilgileri ve Geometri ders kitabıyla gösterir.

İşte hem yeni Türk harflerinin öğretilmesinde “Başöğretmen”lik yapması, hem gittiği okullarda öğrencileri

ciddi sorularla ölçmesi, hem de kültür çalışmalarını yürüttüğü “Çankaya Akademisi”ndeki merkezi rolü “cahil cesareti”nin değil, tam tersine yıllarca kafa yormuş bilgili ve kararlı bir kişiliğin dışı vurumudur.

O büyük yalnız, hem bağımsızlık savaşını verirken hem de kuruculuk görevini yaparken karşı cepheyle işbirliği yapan “mahut grup”un günümüz torunları ile süzme cahil ve hödük tiplerden kuşkusuz beklenmez ama gerçeğe biraz saygısı ve merakı olan her okur-yazar yurttaş, kendi hayatıyla onunkini (elbette yaptıklarını) karşılaştırmak için ara sıra aynaya bakarak ülkede ve dünyada kendi “değeri”ni kolaylıkla görebilir; hiç olmazsa vicdanının sesiyle hakikate uyanabilir.

O büyük yalnız da kuşkusuz eleştirilebilir.

Bu satırların yazarı, onu iki konuda eleştirir zaman zaman: Biri feodal, diğeri dinsel nitelikli Orta Çağ artığı iki asalak kesimin kökten tasfiyesini “başaramamış” olması!

Gerçekten o dönemde nüfusun yüzde yetmiş beşini oluşturan “üretici köylü”yü “efendi” kılma mücadelesini -feodal asalakları tam yok edemediği için- sonuçlandıramamış; ayrıca yer altına çekilmiş diğer artıkları (tarikatlari ve cemaatleri) temizleyememiştir.

Kuşkusuz, hem koşulların sınırlılığı hem de zamanın darlığı düşünülürse bunların da “başarısızlık” olarak nitelenemeyeceği görülebilir.

Kaldı ki önemli olan başlangıçta konulan ilkedir: Nüfus cüzdanı taşıyan herkes yasalar önünde eşittir. Dolayısıyla hiçbir kişinin, ailenin ve grubun ayrıcalığı yoktur. Buna uymamak, hem yasadışı hem de gayrimeşrudur.

Söz konusu ilke, tekrarlamak gerekirse şunu da içerir: Yurttaşın etnik kökenine ve dinsel aidiyetine bakılmaz, çünkü kimlik kartına sahip olması, onu değerli saymak için yeterli görülür.

Politik formasyonu ulus-devlet olarak inşa edilen bütün gelişmiş toplumlarda da bu ilkenin geçerli olduğu apaçıktır.

Türk devrimi, söylemek bile fazla; söz konusu ülkelerdeki gibi yurttaşlar toplumuna dayanan politik ve toplumsal bir formasyon inşa etmiştir: Ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti!

A. Hamdi Tanpınar, 60’lardaki bir yazısında, o büyük yalnızı ölümüne kadar “milletinin kaderiyle pençeleşen adam” olarak betimler.

Bugün, onun “pençeleşe pençeleşe” yarattığı yurttaşlar cumhuriyeti varoluşsal bir sorunla karşı karşıyadır: Ya özgün formasyonu ile yoluna devam edecek ya da Orta Çağ’a iade edilerek yok olacaktır.

Çoğu arkadaşı gibi bu satırların yazarı da Türk devriminin yüzüncü yılına doğru ilerlerken “ihtiyatlı iyimserliği”ni korumaya çalışıyor.

Söz konusu “hâlet-i ruhiye”nin iki nedeni olduğu söylenebilir: Orta Çağ’ı temsil eden iktidarın toplumsal tabanının - uyguladığı yağma politikası sonucu ekonomik koşulların ağırlaşması nedeniyle iyice daralması, bir; felsefede, bilimde, sanatta, eğitimde, teknolojide, ekonomide, sporda, siyasette ve benzeri alanlarda var olan nitelikli insan birikiminin yükselen duyarlılığı, iki.

Var olan iktidar, kuşkusuz yıllarca yarı cahil ve yoksul bırakılmış tabanını söz konusu nitelikli çoğunluğa karşı sürekli kışkırtarak varlığını korumaya çalışıyor.

Bu durumda sorun, söz konusu nitelikli çoğunluğun siyasal düzlemde -bir güç dinamiği olarak- hâlâ temsil edilememesidir. Daralan süreçte bu başarılmazsa sonu kestirilemez bir kaos dönemi kaçınılmaz gibi görünüyor.

İşte bu koşullarda, toplum, sözcüğün tam anlamıyla tarihsel bir yol ayrımına doğru ilerliyor.

İnsan yine de bir kere daha sormadan edemiyor: Toplumlar yanlışta sürgit ısrar ederek intihar edebilir mi?

Ne yazık ki tarihsel sosyoloji -yavaş yavaş da olsa- bunun mümkün olduğunu göstermektedir.

Kuşkusuz, bu olasılığa dikkat çekmek, “felaketçilik” değil, tam tersine “durumun vahameti”ne işaret etmektir.

Tekrarlamak pahasına belirtelim ki Türk toplumu olarak - sözcüğün tam anlamıyla 20. yüzyıl başında olduğu gibi - yine varoluşsal bir sorunla karşı karşıya bulunuyoruz.

Açık olan şu ki, ya bu sorunu aşacağız ya da insanlık tarihinin etkili ve onurlu bir örneği olmaktan çıkarak kaybedenler mezbeleliğinde çürüyüp tükeneceğiz.

Ne belirlenimci (determinist) ne de iradeci (volontarist) yaklaşıma dayanarak kesin bir öngöründe bulunmak mümkün görünmüyor.

Umarım, 21. yüzyılın birinci çeyreği sonunda, yaşanan bunca yıkımdan sonra Türk halkı o büyük yalnızın hakikatine uyanır,

yarım kalan devrimini tamamlayarak malum Orta Çağ oligarşisini -en azından- kendi kuytusuna göndermeyi başarır.

Türk toplumunun göstereceği bu atılım da Tanpınar'ın ifadesiyle o büyük yalnızın "başarı hanesine yazılacaktır" elbette.

İmparatorluk bakiyesi Anadolu halkı, -çoğu analizde gösterildiği gibi- bağımsızlık savaşı ve devrimle- büyük ölçüde- uluslaşmıştır.

Yaklaşık seksen yıl süren yarı bağımlılık dönemi (Atlantik süreci) ne yazık ki ulus varlığını önemli ölçüde tahrip etmiştir; çünkü -kesintili de olsa- ortak değerler, davranışlar ve amaçlar değil, köken farklılıkları vurgulanarak var olan bütün, unsurlarına doğru dağıtılmaya çalışılmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki önümüzdeki süreç, Anadolu'da hâlâ -etnik ve dinsel kökeni ne olursa olsun, devlete yurttaşlık bağıyla bağlı olanların tamamını siyasal düzlemde Türk ulusu olarak tanımlayan devrimci yaklaşımın temsilcisi - bir halkın yaşayıp yaşamadığını gösterecektir.

Onun yaşadığını kanıtlaması, o büyük yalnızla layık olduğu, aksi ise layık olmadığı anlamına gelecektir.

Layık olmak, kuşkusuz "kaderine karşı mücadele"yle, olmamak ise teslimiyetle gösterilir.

Sözün bittiği koşullarda, metni fazla sündürmenin anlamı olmadığını biliyorum elbette. Buna rağmen kalemimin ucunda asılı kalan o cümleyi -ifade şeklimi değiştirme pahasına- yazmadan da edemiyorum:

Unutma ey halkım; düştüğün bu cehennem ortamında artık Samsun'dan Ankara'ya gelecek yeni bir "büyük oğul"un yok; tam da bu nedenle tek seçeneğin var: O büyük yalnızı bilince çıkarıp devrimini sahiplenerek tamamlamak; geçen yüzyılın başında olduğu gibi insanlık ailesinin eşit ve saygın üyesi toplumlari arasında yine gıptayla bakılan onurlu bir yer edinmek!